

SOARTA FAIMEI
LUI
MIHAI VITEAZUL

Conferință ținută în ziua comemorării eroului
la 22 Novembre 1919

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

Editura societății «Cultura Neamului Românesc»

1919

SOARTA FAIMEI
LUI
MIHAI VITEAZUL

Conferință ținută în ziua comemorării eroului
la 22 Novembre 1919

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

Editura societății «Cultura Neamului Românesc»

1919

II 1048 L

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BIBLIOTECA
Cota
Inventar 6102.9

Soarta faimei lui Mihai Viteazul

Conferință ținută în ziua comemorării eroului, la 22
Novembre 1919.

Conferința de astă seară — căci este o conferință, și nu o cuvîntare — are ca scop să arăte o parte care n'a fost luminată pînă acum din soarta, tragică la început și rămasă totdeauna impresionantă, a eroului a cărui amintire se comemorează astăzi în împrejurări cu totul extraordinare, a doua zi după deschiderea Parlamentului care este o Adunare Națională, fiind reprezentați într'însul Romîni de pretutindeni, și în cel d'întăiu moment în care hramul lui Mihai Viteazul se serbează în Țara Românească liberă și în Țara Românească deplină.

Partea care a fost cercetată din viața lui Mihai Viteazul este cunoscută tuturor: de la Bălcescu încoace și chiar înainte s'a cercetat cu cea mai mare luare aminte, adese ori s'a spus cu foarte mare talent, tot ceia ce privește luptele lui, și e o bună bucată de vreme de cînd izvoarele s'au înmulțit și în tot ce privește acțiunea diplomatică, așa de interesantă și supt raportul dramatic, a marelui Voevod.

Dacă luptele lui sînt impresionante, cum este oricare luptă, acțiunea lui diplomatică, acele chinuri de conștiință de care vorbiam cu cîteva ceasuri înainte la Academia Romîna, înaintea unui au-

ditoriu alcătuit în parte dintre acei cari mi-au făcut onoarea de a fi față și la această conferință, dacă, zic, luptele lui sînt impresionante, ca oricare luptă, negociațiile diplomatice, care oglindesc starea lui de spirit, chinuită de muștrări de cuget, torturată cu privire la lucrurile grozave pe care pare-că le simția că se vor îndeplini în dauna situației lui și în paguba vieții lui înseși, în care se întîlnesc, pe lîngă aceasta, clipă cu clipă, momente sufletești de o importanță cu desăvîrșire extraordinară. luminoase pentru conștiința lui, partea aceasta este mult mai bine cunoscută de la o bucată de vreme prin marele, deosebit de marele număr de acte diplomatice ieșite la iveală. Fiind Mihai Viteazul în legătură, la toate hotărele, cu atîtea State, cu interesele atîtor neamuri, firește că în arhivele tuturor acestor State, în actele istorice privitoare la toate aceste neamuri se cuprinde și o parte din povestea lui.

Prin urmare luptele lui le cunoaștem de la Bălcescu și pînă înaintea chiar de Bălcescu; cunoaștem acțiunea lui diplomatică prin această navală de acte diplomatice pe care cercetătorii de arhive le-au scos la iveală; este însă o parte, care mi se pare că este cu deosebire interesantă în soarta lui și care nu a fost scoasă la iveală pînă în clipa de față, anume: *cum s'a oglindit Mihai Viteazul în conștiința deosebitelor generații românești care s'au succedat.*

În sine problema aceasta: cum privește un popor, cum privesc oamenii dintr'o epocă pe oamenii dintr'altă epocă, și oamenii cu o stare de conștiință pe cei cu altă stare de conștiință, este fără îndoială interesantă, dar ea mai are în sine și una colaterală, și anume: oricît am vorbi de nedreptatea lumii, de prejudecăți care împiedecă recunoașterea unui om, oricît am invoca atîtea și atîtea piedeci care se pun în calea datoriei de recunoștință a unui popor, oricum, între felul cum a

fost cineva și între felul cum se oglindește în mintea deosebiților oameni din deosebite timpuri este o strînsă legătură. Nu e un lucru așa de zădarnic cum se crede popularitatea. Aceasta o poate ști și cine o are și cine rîvnește la dînsa. Și o pot simți și acei cari nici nu o au, nici nu rîvnesc la dînsa. Nu e așa de zădarnic să cunoști felul cum această popularitate pătrunde în conștiința neamului, cum neamul privește pe fiecare în legătură cu interesele sale de viață și cu sentimentele sale dominante.

Și e mai interesant felul acesta la noi decît la alte popoare. Poporul nostru este un popor adînc înțelegător, mai ales în ce privește psihologiile. Sînt popoare care, supt alte raporturi, pot să aibă o înțelegere mai mare decît a noastră, și pentru că au o experiență istorică mai lungă, pentru că s'au împărtășit de o cultură mai intensă, mai veche, mai solidă; dar cred că rar se poate găsi unul care să înțeleagă pe om mai limpede de cum îl înțelege poporul nostru. Este un chip fulgerător de recunoaștere a omului din ochi. Chiar cred că expresiunea „a cunoaște pe cineva din ochi“ nu se întîlnește în altă limbă. A înșela pe Românul care n'ar avea de loc cultură și pe care nu l-ai fi văzut niciodată, cu care n'ai avut nimic a face, e totuși unul din lucrurile cele mai grele de pe lume.

Se va zice : atunci de ce atîtea lucruri au ieșit rău în viața poporului nostru ? Această nu fiindcă acei cari au făcut răul n'au fost recunoscuți, ci din cauză că răul pe care-l făceau corespundea unor anume interese, nu interesului mare al nației și al țerii.

Faptul—și să mi se ierte dacă întrebuintez un cuvînt nepotrivit la o comemorare ; dar vorbim de note psihologice ale poporului nostru —, faptul că anumiți oameni spun cu admirație de cineva, pe care nu-l stimează, dar pe care cu toate acestea îl susțin : „ce porc de cîine !“ (Mare ilaritate), cuprinde în sine și o notă de admirație, dar și una

de despret; se arată că omul nu e înșelat, dar, știind că respectivul e așa, îl judecă potrivit cu interesele pe care acesta le satisface. Sau, în limbajiu special bucureștean, se zice: „ce pișicher!“ (mare ilaritate), ceia ce este mai delicat decît cealaltă expresie (ilaritate), și se mai zice: „ce mehenghiu“, expresie din care, iarăși, nu lipsește despretul.

Poporul nostru cunoaște deci foarte bine oamenii, și, astfel, chipul cum se oglindește fiecare în sufletul acestui popor nu e niciodată indiferent. Mai ales la două categorii de oameni: una foarte vastă, cealalta mai restrînsă, dar stînd foarte sus față de cealaltă.

Sînt două categorii de oameni față de cari felul de a fi înțeles are o importanță deosebită: este vorba întîiu de masele adînci ale poporului, care ni-au dat poesia populară, ni-au dat legenda istorică legată de cutare sau cutare personajiu, cum au dat întregul tesaur nescris, care a început să fie pus pe hîrtie în timpul mai apropiat, al gîndirii și simțirii acestui popor. Si, pe lîngă aceasta, pe lîngă faptul că masa aceasta, constituind o parte așa de vastă a neamului românesc, este interesantă prin felul său de judecată asupra personalităților istorice, mai este cineva a cărui judecată are, la orice popor, și prin urmare și la al nostru, o deosebită însemnătate. Este vorba de cărturari, și anume de aceia cari au darul superior, dumnezeiesc, aș zice, fiindcă orice creațiune, orice poezie — în grecește poezie și creațiune este același lucru — este ceva dumnezeiesc, ceva care adaugă la ceia ce există și sporește ființa lumii.

La acei cărturari cari sînt poeți, felul cum se oglindește o personalitate istorică este fără îndoială deosebit de interesant pentru înțelegerea mai bine a înseși acestei personalități.

Dar, tot înaintea de a intra în cercetarea soartei de care s'a învrednicit Mihai de-a lungul veacurilor, mai este un lucru asupra căruia țin să atrag atenția d-voastră. Nu numai din punctul de vedere al

eroului, al omului superior, al viteazului, al bărbatului politic și înțeleptului socotitor al rostirilor unei țări, nu numai din acest punct de vedere este interesantă judecata pe care lumea o rostește asupra lui și o păstrează în adâncurile sale sau o înfățișează în scris la suprafață, ci generațiile înseși, care se succedă, își dau valoarea lor proprie după felul cum apreciază figurile reprezentative ale unui popor. Astfel putem judeca valoarea unei generații din poporul nostru, între altele, și nu într'un rînd inferior, ci într'un rînd superior, după felul cum figurile vrednice de respect, vrednice de recunoștință, acelea care trebuie să trăiască în sufletele fiecăruia, sporind vitalitatea acestui suflet, după cum aceste figuri, zic, se oglindesc în sufletul acestei generații.

De aici rezultă și o învățătură, arătînd cum deosebitele generații au înțeles și cinstit pe acei cari au stat în frunte, cari au stat cu drept și folos în fruntea neamului nostru. Invățăm astfel și generațiile care vor veni la lucru, în primul rînd generația care se formează astăzi și pe umerii căreia se va sprijini o sarcină de care nu-și dau sămănici aceia dintre dinșii cari sînt mai înaintați cu înțelegerea, cari au depășit vîrsta lor prin prevestirea rolului care li revine. Totdeauna are o valoare educativă să arăți cum s'au judecat oamenii mari ai unei generații de acelea care au urmat, dar nici într'un moment mai mult ca în momentul de față, cînd generația care va sprijini România pe care noi acum o înjghebăm și o închegăm, nu trebuie lăsată cu morala străzii și a localurilor de petrecere, cu morala gazetelor corupte și cu aceia a unor teatre care s'au deprins a nu înțelege însemnătatea pe care trebuie s'o aibă în educația poporului nostru. Această generație trebuie smulsă și de la stradă, și de la presa infamă, și de la calomnia politică, și de la injuria care circulă liberă, și de la teatrul așa-numit modern, care e cu atît mai modern, cu cît e mai stricător de moravuri,

pentru a fi adusă la adevărata cultură, care singură poate să întemeieze opera pe care ostașul a îndeplinit-o. (Aplause înflăcărate.)

Dacă vom lăsa pe copiii noștri să fie în marea lor majoritate ca stricații pe cari-i văd pe stradă la București sau în alte orașe, toată truda celor cari au vărsat atîta sînge și au cheltuit atîta muncă, toată ar fi cu desăvîrșire pierdută. Și e dator să lucreze întru aceasta, nu numai educatorul de meserie, îndemnat de Stat și pus de Stat să îndeplinească această misiune, fiind răsplătit pentru silințele lui, ci fiecare din noi e dator să se prefacă în profesorul fiului, fratelui, aproapelui său mai tînăr, pentru a-l ridica prin orice mijloace și, între altele, printr'unul cum este comemorarea eroilor, la înălțimea misiunii care-l așteaptă.

Acestea spuse, venim la însăși faima eroului a cărui amintire o cinstim astăzi.

În cuvîntarea de la Academie am atras atenția asupra unui lucru, a unui lucru de altminteri foarte bine cunoscut, dar care nu strică să fie relevat din cînd în cînd, fiindcă el cuprinde și puțină morală prezentă, puțină învățătură contemporană

Mihai Viteazul n'a fost în vremea lui un om extraordinar de popular la propriul său popor: boierimea era deprinsă de foarte multă vreme să nu se mai lupte și găsia avantaju să trăiască astfel; culegea roade bogate după cellalt fel de a trăi decît felul vitejiei. Evident, boierimea românească, deși i-a dat lui Mihai pe Buzești, pe Calomfirești și atîția viteji trecuți în legendă, nu era în faza cea mai strălucitoare a ei. Năravuri rele, venite de aiurea, decadența d'innăuntru contribuiseră să facă din această boierime oameni nu tocmai vrednici de mării înnaintași din secolul precedent, al XV-lea. Oricum, Mihai Viteazul a căzut greu celor dintr'o vreme cu dînsul: lua pe boieri de la răgazul lor, de la intrigile și uneltirile împotriva Domnului, de la planurile lor de a se substitui Domnului sau de a ajuta pe altul care voia să i se substituie. Îi lua

și-i trimitea într'o mobilizare permanentă, — și se știe că, precum în timpul nostru sînt persoane foarte doritoare, pentru scopurile cele mai patriotice, de a demobilisa armata romîna, luîndu-și evident sarcina de a demobilisa în acelaș timp și pe Unguri, și pe ai lui Denichin și pe bolșevici și poate și pe Petliura ori chiar și pe Bulgari (Risete), plus alți vecini pe cari ni i-am făcut dușmani fără să fi fost nevoie, chiar dacă avem ceva de împărțit cu dînșii, precum, zic, în timpul nostru sînt ațiia cari vād salvarea patriei în demobilizarea generală numai a noastră, după care, din motive de filantropie, vom fi urmați în demobilizare de toți vecinii noștri, cari ne iubesc așa de mult (ilaritate), tot așa erau persoane care cereau „demobilizarea generală“ și pe vremea lui Mihai Viteazul. Boierii nu erau numai mari proprietari de pămînt, erau și crescători de vite și negustori. Negoțul cel mare îl făcea și Vodă, dar în foarte multe casuri îl făceau boierii. Banii cei mulți erau în mîna acestei aristocrații, și țeranii au căzut în robie, cum am explicat aiurea, tocmai din faptul că n'aveau bani.

Domnul datora bani pentru tributul Turcilor, și Poarta nu primia să-i deie altceva în loc de bani; bani aveau uumai boerii, cari făceau negoț cu Ardealul, cu Polonia, și prin urmare țeranul, cînd era strîns să dea bani, el, care era bogat, dar nu în monedă, se ducea la boier și-i dădea o moșie pe un pumn de aspri cu care să se satisfacă nevoile bănești ale Domnului, pentru tributul datorit Porții.

Prin urmare boierii aceștia nu erau bucuroși de războaie. Foarte îndemănateci în a unelti, foarte ambițioși, pentru dînșii său pentru alții, realizînd cîștiguri în jurul chestiunilor politice pe care nu totdeauna le rezolviau cu „mîni curate“—pentru a întrebuinta formula cea mai recentă (Surisuri),— boierii aceștia, cari erau, pe lîngă toate, și mînuitori de bani și sporitori de bani prin negoț, ar fi dorit să fie pace. Pacifismul boierimii nu se împăca de loc cu politica lungilor sforțări, ma-

rilor perspective și grelelor jertfe a lui Mihai. Aceasta e sigur. L-ar fi vrut împăcat odată cu vecinii lui, dînd voie țerii să trăiască mult mai liniștită. Erau doritori, nu ca urmașii lor, peste trei veacuri, să se folosească de sacrificiul lor, ci ca ei să tragă acum toate foloasele.

Iar, în ce privește țerănimea, această țerănime, într'un moment, din cauza legăturilor lui Mihai Viteazul cu Sigismund Báthory, principele Ardealului, fusese strămutată din libertatea sa anterioară într'o situație de șerbie, de legătură cu pămîntul, în sensul că omul nu se putea desface de acest pămînt, fiindcă așa era în Ardeal pentru țeranii, romîni în cea mai mare parte, cari formau șerbii Ungurilor. La o nevoie mare a lui Mihai Viteazul, în 1595, după Călugăreni, cînd Giurgiul era stăpînit de Turci și Bucureștii ocupați, cînd cetele de călăreți ai Sultanelui mergeau pînă în văile Carpaților, Mihai Viteazul fusese silit, cerînd ajutorul lui Sigismund, să-i făgăduiască că va face din țara sa „una“ cu Ardealul. Izvoarele contimporane spun că Báthory se considera ca rege al celor trei provincii reunite într'o Dacie care n'ar fi fost românească, ci tocmai împotriva ideii naționale românești, o Dacie care, dacă ar fi rămas, Dacia noastră nu s'ar mai fi ivit niciodată n'am fi trăit s'o vedem cum este acum. Sigismund a impus lui Mihai condiții foarte grele, și boierii le-au primit bucuros: era o favoare pentru dînșii ca Domnul să nu-! judece, ci să aștepte hotărîrea cea din urmă de la principele Ardealului; și, în ce privește pe țerani, boierii aveau tot folosul ca aceștia să nu se mai miște de pe locurile lor, să nu mai fie. ziceau ei, îmbulzeală și învălmășeală, ci și în Țara-Românească să fie rînduială, rînduiala de robi a Ardealului unguresc.

Astfel, țeranul ajungînd să piardă libertatea de odinioară, pentru a fi înrădăcinat cu de-a sila în pămîntul care nu mai era al lui, căci de multă vreme boierii îl cumpăraseră pentru pumnul de aspri datorit Sultanelui, natural, el nu purta simpatie politicei lui Mihai Viteazul.

Mihai deci nu s'a coborît de-a dreptul în legendă în zilele chiar ale vieții sale. Acesta este un adevăr, și trebuie să-l recunoaștem, dacă n'ar fi pentru altceva, măcar pentru ca să se învețe alte vremuri să nu judece oamenii cei mai folositori și mai capabili ai epocii lor după foloasele pe care le pot avea de la dînșii, după foloasele imediate pe care le poate avea fiecare, ci după foloasele mai depărtate pe care le poate avea națiunea întreagă cine știe cînd. Căci niciodată fapta mare și omul mare nu rămîn fără folos pentru o țară, numai cît, pentru ca să-mînța cea bună să poată rodi, ea nu trebuie aruncată astfel ca să o poată mînca păsările lacome, ei trebuie ca în brazda adîncă sămînța, căzînd de sus, să se coboare pînă acolo în pămîntul de hrană, încît să nu o poată scormoni nici vietățile cele mai lacome.

Prin urmare nepopular a fost Mihai Viteazul; n'au plîns mulți cînd a fost dus în mormîntul lui din mănăstirea părintească și a strămoșilor, la Dealu. A rămas foarte multă vreme neplîns în acest mormînt al lui. I s'a adus capul pe furiș, — nici nu se știe precis de cine, căci descoperirile mai nouă par a arăta pe un altul decît pe acela dintre Buzești în sama căruia se pune fapta, așa cum spune piatra ce stătea odată de-asupra capului smuls profanatorilor. Și a zăcut acolo multă vreme aproape neștiut; nu s'a așezat de-asupra mormîntului vre-o piatră mare ca pentru un Domn, la dreapta bisericii. Lespedea aceasta domnească am pus-o abia noi, cei de acum, și cu prilejul hramului de astăzi trebuiau coborîte moaștele supt dînsa, în frumosul mormînt de la mănăstirea Dealului, care așteaptă de la 1913. Pe inscripția, pe care o dictasem atunci, stă scris: „și așteaptă îndeplinirea Scripturilor“. Scripturile s'au îndeplinit, și liniștea și-ar fi putut-o cîștiga definitiv Voevodul, de n'ar fi intervenit în ultimul moment motive, de sigur foarte bune, foarte oneste și foarte admisibile: grija de o solemnitate mai mare, cum mi s'a spus, a făcut ca în ultimul

moment strămutarea capului lui Mihai Viteazul de la Mitropolia din Iași, unde a fost puțin cam uitat, la mănăstirea Dealului, să se oprească. Ea va fi deci cînd va fi; nu știu cînd, odată ce nu am puterea de a hotărî și odată ce peste hotărîrea luată s'a trecut, din motive foarte bune și foarte practice, dar eu rămîn la părerea că era foarte frumos ca astăzi, în loc să vorbim de aici, să fi vorbit la Tirgoviște, după ce s'ar fi sfîrșit măreția ceremoniei asupra capului lui Mihai Viteazul trecut prin Moldova, Bucovina și Ardeal, străbătînd tot pămîntul românesc, la cea d'întăiu aniversare a isprăvii mari pe care a îndeplinit-o generația noastră, pentru ca apoi rămășițele Domnului viteaz să odihnească lîngă părinții și strămoșii cari au fost. Nu acuz pe nimeni, și aștept și eu hotărîri care nu depind de mine.

Inchizînd această parentesă, zic încă odată: Mihai Viteazul n'a fost popular pe vremea lui, mormîntul lui n'a fost plîns, locu-i de odihnă n'a fost încunjurat de recunoștință. Un partid în legătură cu politica lui a existat, un partid creștin în contra Turcilor. Din acesta s'a ridicat la tron Radu Șerban, care a cîștigat cele două strălucite biruinte de la Brașov, una dintrînsele aducînd moartea lui Moise Szekély, prințul Ardealului, cealaltă punînd în primejdie de moarte pe succesorul lui, Gabriel Báthory. Partidul acesta, continuat, mai târziu, ca partid creștin, ca partid dușman al robiei față de Turci, a ridicat pe tron pe Olteanul Matei Basarab. Politica lui Matei Basarab a trecut pe urmă asupra lui Constantin Brîncoveanu, și politica aceasta a fost înnecată în sînge numai în ziua cumplită cînd, la Constantinopol, a fost tăiat Brîncoveanu cu copiii lui, — o întregă dinastie de aspirații către independență națională, către o viață mai liberă, mai măreață.

Dar una este să moștenesti politica cuiva și altceva este să trăiești sufletește în amintirea însăși a omului care a îndeplinit fapta.

Cred însă că în momentana lipsă de popularitate a lui Mihai Viteazul, în acea secetă de iubire care a încunjurat mormîntul jertfirii sale, mai este un motiv: Mihai Viteazul a avut multe din însușirile Romînilui, dar a avut și calități care nu erau ale rasei noastre. Singele lui nu era întreg românesc; mama lui era Greacă, și astfel o îndrăzneală meridională un avînt sudic, o căldură care la noi se infățișează mai discret, mai stîmpărat, se întîlnește în personalitatea lui. Dacă boierii puteau să-i înțeleagă temperamentul și dacă numai interesul îi împiedeca să aprecieze acest temperament, în ceia ce privește mulțimea, poporul de jos, care ținea așa de mult la Ștefan-cel-Mare fiindcă-i sămăna, el a ținut mai puțin la Mihai Viteazul, pentru părțile în care nu-i sămăna. Poporul acesta, răbdător, îndelung socotit, poporul acesta sfios de obicei, ceia ce nu exclude mari hotărîri în ceasuri grele, poporul acesta care din generație în generație pare că desăvîrsește, fără învățatură o cumintenie mostenită de la străbuni—și aceasta face că aventura la dînsul n'a prins niciodată, cum nu poate prinde nici în timpul nostru, prin această superioară filosofie morală a poporului nostru—, poporul românesc pare că a ținut de rău într'un moment care a durat decenii întregi, pe Mihai Viteazul tocmai pentru cutezanța lui, pentru mîniosul lui avînt, pentru setea lui de biruință, pentru lăcomia lui la cuceriri, pentru dorința lui de a îndeplini imediat gîndul care-i fulgera în minte. — el obișnuit să poarte îndelung gînduri din care nu toate se îndeplineau. Aceasta nu înseamnă că poporul nostru era superior lui Mihai Viteazul, dar numai că o nepotrivire a existat. L-au admirat pe Mihai fără îndoială voinicii lui, ostașii lui, dar masa mare a națiunii, chiar cînd l-a înțeles, a avut rezerve față de dînsul.

E foarte interesant să caute cineva în înseși izvoarele timpului felul cum se oglindește el în mințea contimporanilor.

Pentru a-i povesti isprăvile, un boier în serviciul fraților Buzești, cei mai însemnați sprijinitori ai Domnului, un logofăt — o spun ca să nu-și facă cineva ideie exagerată despre boieria scriitorului — a povestit în românește — și este cel mai vechiu document narativ al limbii românești — cariera lui Mihai Viteazul. Această povestire s'a cuprins pe urmă într'o cronică mai întinsă, redactată în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Este o cronică foarte frumoasă, pe înțelesul oricui, din care am dat două ediții populare. În intențiile mele „populare“, și nu în realitatea lucrului. Ca să fi dat o ediție cu adevărat „populară“ ar fi însemnat ca ea să fi pătruns foarte adânc în popor, și pentru aceasta trebuia să fie trasă în sute de mii de exemplare, dar aceasta înseamnă că ar fi fost cumpărători pentru așa ceva sau oameni bogați cari să fi zis: ieau eu, pentru Liga Culturală, 100.000 de exemplare din Viața lui Mihai Viteazul. Nu-și poate închipui cineva câtă recoltă de vitejie și ispravă vine din răspîndirea unei cărți bune în mijlocul poporului care o așteaptă nesățios, cu sete nesăturată de carte bună. Ei, nu s'a întîmplat. Cronica va trebui însă, fără îndoială, să fie retipărită pentru o adevărată răspîndire în popor. E scurtă, e caldă, e cuminte și duioasă. În ce privește pe Mihai Viteazul, cu toate că partenește pe Buzești și face ca faptele lui să nu plece de la dînsul, ci de la boierii care-l încunjurau, în ce privește pe Mihai, nu odată prețuirea e cu adevărat mișcată și mișcă, prin urmare, ca toate lucrurile duioase, și sufletul nostru.

Iată în ce cuvinte înseamnă moartea lui Mihai acest cronicar contimporan.

Voiu cita eu acest pasagiu din cronică; privitor însă la felul cum Mihai Viteazul se înfățișează în literatura poetică, însușirile mele nemergînd pînă acolo ca să vă dau o lectură convenabilă, am rugat pe soții Armășescu, cari au tolosit Ligei și în

alte împrejurări, în călătoria prin Basarabia, să fie buni să ni cetească versuri în această seară. Așa încît, atunci cînd vom ajunge la partea literară, poetică, pentru fiecare bucată vom ruga pe unul sau pe cellalt să recite din Bolintineanu sau din alții bucățile caracteristice. Fiind vorba însă de o simplă bucată de cronică, e păcat ca oameni deprinși să cetească frumos să-și piardă silințele, cînd aceasta o pot face și eu.

„De acolo se ridicară și veniră în luncile Turdei, și deaderă mulțămită lui Dumnezeu, și merse Mihai-Vodă la Basta Giurgiu de se rugă, să-i dea cîtăva oaste ajutor, ca să se ducă la Făgăraș, să scoată de acolo pe Doamnă-sa și pe fiu-său Nicoală-Vodă, că era acolo închiși de Uğuri de cîtăva vreme; iar Basta Giurgiu, fiind amestecat cu Ardelenii, cu multe sfaturi rele și viclene spre Mihai-Vodă ca să-l omoare, din gură i să făgăduia să-i dea Nemții ajutor, iar Basta făcînd meșteșug viclean, că zise lui Mihai-Vodă ca să-și trimită toate oștile înainte la Făgăraș, numai să rămîie el cu toată Curtea lui, și, trecînd cîteva zile, îi va da ajutor. Și după cuvîntul lui cel viclean făcu așa. O, bun prilej își făcu Basta spre pierderea bunului și viteazului Mihai-Vodă! Iar, cînd fu într'o dimineată, văzu Mihai-Vodă oaste nemțească viind către cortul lui, unii călări, alții pedestri, și socoti Mihai-Vodă că aceștia sînt ajutor lui, și nimica de dinșii nu se temea. Iar ei, procleții, n'au fost ajutor, ci vrăjmași. Și, dacă văzu că sosesc, ieși Mihai-Vodă din cortul său înaintea lor vesel și li zise: Bine ați venit, voinicilor, vitejilor! Iar ei se răpeziră asupra lui ca niște dîhăanii sălbatete, cu săbiile scoase, ci unul deade cu sulita și-l lovi drept în inimă, iar altul degrabă îi tăie capul. Și căzu trupul lui cel frumos ca un copac, pentru că nu știuse, nici se înprilejise sabia lui cea iute în mîna lui cea vi-

tează. Și-i rămase timpul gol în pulbere aruncat. Că așa a lucrat pisma încă din începutul lumii, că pisma a pierdut pe mulți bărbați fără de vină, ca și acesta. Căci era ajutor creștinilor și sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cît făcuse pe Turci de tremura' de frica lui; iar diavolul cel ce nu vrea binele neamului creștinesc, nu l-au lăsat. Că iată că cu meșteșugurile lui au intrat prin inima celor răi, vicleni, până-l dederă și morții, și rămăseră creștinii, și mai virtos Țara-Românească, săraci de dînsul. Pentru aceasta dar cade-se să blestemăm, toți creștinii, pe neamul Ungurilor, mai virtos căci sînt oameni răi și vicleni încă din felul lor; asijderea și pe Basta Giurgiu, căci au ascultat pe domnii ungurești de au ucis pe Mihai-Vodă, fără de nicio vină. Unii ca acei să fie anatema.“

În sfîrșit, cronicarul, arătînd soarta lui Basta, spune, ceia ce nu e adevărat, că a murit ucis și el.

Voiu releva un lucru: că o parte din această povestire e luată dintr'alt izvor contimporan care nu e românesc, ci grecesc. Mihai Viteazul a fost foarte multă vreme nădejdea tuturor neamurilor răsăritene. La Academie am arătat cît de mare i-a fost jertfa pe care a făcut-o pentru noi, cum a sacrificat tot ce iubirea popoarelor pregătia pentru dînsul numai ca să rămîie până la capăt în legătură cu neamul nostru. După moartea lui, cînd s'au socotit hîrțile cele mai tainice pe care le păstra, s'au găsit scrisori de la acei creștini cari-l chemau ca pe „steaua lor orientală“. Și în oastea lui au fost întrebuintate elemente creștine care veniau din Balcani. Popoarele acestea din Răsărit l-au pomenit în cîntecul lor; sînt cîntece populare grecești care vorbesc de Mihai, și sînt poezii culte, ca Vistiernicul Stavrinou, izvorul cronicii Buzestilor, și un dascăl de școală, Palamide, profesor la Ostrov, cari l-au cîntat pe Mihai.

Cele d'întăiu cîntece despre Mihai n'au venit deci de la noi, ci de la ceilalți. De ce? O înțelege oricine: fiindcă la ceilalți era mai multă suferință decît la noi, și altfel vezi din adîncul robiei, la un veac după supunere, pe acel care vine cu o veste de izbăvire, și altfel vezi, cînd tu însuți n'ai fost rob, pe acel care a vrut gloria, înălțarea, lărgirea hotarelor tale, dar pe care nu-l chema o patimă așa cumplită cum e patima celui care a robit atîta vreme la păgîni. Mai mare lucru era deci Mihai pentru ceilalți decît pentru noi.

Și mai e ceva de la al tău, ce nu aștepti! Și cît ești de puțin mulțumitor cînd poate îți dă și ceva mai mult! Față de străinul însă pe care-l știi că nu ți-e dator cu nimic, ești foarte recunoscător pentru puținul care cade de la dînsul. Mihai nu era dator Grecilor nimic; sîngele lui în niciun fel nu-l îndemna pentru politica lor; cine știe cît amestec era și în acest sînge grecesc după mamă! Prin urmare ceilalți, cari nu și-l știau dator cu nimic, erau mai aplecați să-l cînte decît ai noștri, pentru cari orice ar fi făcut era ceva mai puțin decît datoria lui față de ei; căci ce nu datorești poporului tău! Este în această privință o datorie așa de absolută, încît nimic nu poate să treacă mai presus decît dînsa.

Deci la noi, cu privire la Mihai Viteazul, pagini de cronică mai duioase decît cea pe care v'am citat o, nu întîlnim. Poesia populară, care l-a luat pe Ștefan-cel-Mare îndată după moartea sa, care a făcut dintr'însul favoritul ei, poesie populară, zic, a trecut pe lîngă Mihai Viteazul, și nu cunosc în cîntecul nostru popular nimic care să-l arăte numai pe dînsul și să se fi păstrat și într'o formă'n care meșteșugul poezilor de mai tîrziu să nu se fi amestecat. Știți că poeziile populare „culese“ de Alecsandri sînt pe trei șterturi ale lui și numai pe un ștert, dacă o fi și acesta, ale poporului însuși. Pe vremea aceia se credea că țeranul, cu cîntecul lui, trebuie pieptănat, frisat și parfumat înainte de

a-l prezinta în saloanele boierimii; un cîntec de țară cum să-l prezinți fără a-l aduce pe o tablă de argint, în mîna unui lacheu înmănușat! Așa încît să nu căutați pe Mihai, cum a trăit în poporul românesc, în această fasă a poeziei populare, evident prefăcută, literarisată și aristocratisată de Vasile Alecsandri.

Căci—o spun în treacăt—cîntecul nostru popular, din nenorocire, n'a fost strîns cînd se cuvenia și unde se cuvenia. Sînt de sigur atîtea vâi, cu totul răzlete, în care se ascund cîntece de te-ai uimi. La noi însă s'a trecut de la artificialitatea de salon la folklore, la filologie, și, fiindcă știința ei, care-și arogă dreptul exclusiv de-a aduna poeziile populare, nu se găsește pe toate cărările, se poate întîmpla ca, până să vie cei cu știința, singurii în stare să adune „folklorul“, să fi dispărut însăși poezia populară (ilaritate). Cam ceia ce se întîmplă cu pacientul care nu se mulțamește cu doctorul din localitatea lui și așteaptă să-l curarisească doar o mare celebritate, care trebuie adusă cale de cinci zile de tren; până să sosească celebritatea, se poate întîmpla ca pacientul să „sucombe“. (Ilaritate, a-plause.)

Prin urmare îmi pare rău că în partea aceasta privitoare la poezia populară nu pot să mă întind mai mult din lipsă de informațiuni.

Cronici muntene mai întinse, după povestirea lui Stavrinos, un Grec, și a anonimului despre care a fost vorba, logofătul Buzeștilor, nu întîlnim.

Supt raportul cronicilor, ca și în atîtea alte privințe, Țara-Românească, mai rău încunjurată cultural decît Moldova, a fost mai slăbănoagă: Moldova a avut cronicari importanți înaintea ca principatul muntean să fi putut merge pe urmele Moldovenilor. Vremea lui Brîncoveanu, cu toate aspirațiile lui către mărire, nu era o vreme de vîitejie, așa încît foarte mult din înțelegerea pe care o vîristă de oaste, de vitejie ar fi avut-o pentru Mihai nu mai

era, și o cronică scrisă în vremea Brîncoveanului nu putea să deie nota de pricepere a epocii lui Mihai. E o jale să iei cealaltă cronică a Terii-Românești, scrisă de Constantin Căpitanul din familia Filipescu, cronică redactată pe vremea lui Șerban-Vodă Cantacuzino, puțin înainte de suirea pe tron a lui Brîncoveanu, și să vezi cum, culegîndu-se informații de ici și de colo, se vorbește de Mihai. Evident vitejia lui nu rămîne nerecunoscută, nici de cellalt cronicar de pe la 1680, dar ce deosebire!

Constantin Căpitanul va spune că nimeni nu cunoaște începuturile lui Mihai, dar el le-a aflat: era o femeie la Piuă Petrei, la vărsarea Ialomîței, unde ființa un oraș care s'a dărîmat, și la dînsa ședea în gazdă un gelep din Țarigrad, cumpărător de vite. Acest gelep s'a îndrăgit de femeia aceea, și la plecarea gelepului ea era în așteptarea unui mic gelep (ilaritate). Atunci el a dat femeii o sumă de bani și în același timp un inel, și i-a spus că, dacă micul gelep așteptat era să fie un gelep masculin, să vie să-i arăte inelul și în urmă se va îngriji el de soarta copilului¹. Dacă n'ar fi fost deci femeia din Piuă Petrei, și suma de bani, și inelul, și îngrijirea gelepului din Țarigrad, fără să mai vorbim de alte lucruri, care nu ne privesc pe noi (mare ilaritate), evident că n'ar fi avut neamul românesc pe Mihai Viteazul.

Apoi, la început chiar se spune: „și, luînd Domnia, mari vrednicii au făcut, mai vîrtos eu vitejiile, de au supus Turcii, Ungurii, Moldovenii, de era și iaste mirare.“

Restul arată că avem o foaie cu un cărturar prost, un compiler savant, dar lipsit de darul originalității și de simțul lucrurilor mari. Cronicarul care scria cu optzeci de ani în urmă vibra altfel la amintirea faptelor lui Mihai. Ceia ce spune el e la întîmplare: părțile cele mai frumoase sînt luate din izvorul grecesc de care a fost vorba.

¹ Așa ceva se spune și în legenda lui Ioan Corvinul ca fiu al regelui Sigismund.

Cînd se ajunge la moartea lui Mihai, iată tot ce-și poate storce scriitorul.

„Dar scurtă bucurie căci Baștia tălharul, văzînd vitejiile lui Mihai-Vodă, și numele cel mare ce-l dobîndise, au intrat pizma în inima lui, ca să omoare pre Mihai-Vodă, precum au și făcut. Că au trimis într'o dimineată niște Nemți de l-au omorît supt cort, la Turda, neștiind el nimic de aceasta și nefiindu-i oștile lîngă dînsul. — că le trimesese la Făgăraș să scoată pre Domnia-sa și pre coconi, carii îi închisese Ciachi Iștfan, până a umblat Mihai-Vodă la Beciu. Ci dar acest sfîrșit au luat Mihai-Vodă, că cu înșelăciune l-au omorît. Care au supus Domnia lui pre Turci, pre Moldoveni, pre Unguri...”

Și la urmă, la capătul acestui stil sec de cărturar, „de îi avea ca pe niște măgari pe toți“! (ilaritate.)

Iată, prin urmare, cum epoca liniștită, bogată, înfloritoare supt raportul material a lui Brîncoveanu putea să înțeleagă rostul cuceririi și stăpînirii lui Mihai.

Dar nu erau povestitori ai trecutului românesc numai în Muntenia, erau și în Moldova, unde am spus că pe atunci cronica era cu mult înaintea ca în Țara-Românească. Era în Moldova marele cronicar Miron Costin. Ei bine, nu-și poate închipui cineva cît de puțin simț al mării lui Mihai, al rosturilor lui adevărate, al misiunii pe care a îndeplinit-o se află la cronicarul acesta mare moldovean. Întăiu cunoaște lucrurile așa de rău, dar nu se sfiște să le spuie, deși le cunoaște rău.

Se încurcă astfel în chip lamentabil toată cariera lui Mihai Viteazul. Miron Costin nu știe nici cine i-au fost predecesorii, nici împrejurările în care și-a început Domnia, dar, neconținut cu gîndul la cuvintele Scripturii, îi face morală lui Mihai că s'a apucat de lucruri prea grele și afirmă că el se putea aștepta să aibă sfîrșitul pe care l-a avut. Cînd e vorba de moartea lui Mihai, niciun cuvînt de părere de rău nu are; nu-l înfioară ucigașul, ci constată că

așa se întâmplă cu cine a pierdut calea omului smerit la suflet, supus față de acei cari sînt mai mari și mai tari decît dînsul.

Și totuși Miron Costin a purtat haina de ostaș: — așa era portul boierilor —, de și ostaș mare în vremea lui n'a fost. Nu ni-l închipuim numai decît cu călimările 'n briu, dar merita să le poarte în locul săbiei, dacă de cel mai mare nume de viteaz din toată istoria neamului nostru n'a fost în stare să spuie decît atît.

Și, dacă Miron Costin îl judecă astfel pe viteaz ce să mai vorbim de ce puteau spune oamenii din secolul al XVIII-lea, din împrejurimea Domnilor fanarioți, formați în școala grecească care avea foarte multe părți bune, dar pentru care tot ce însemna îndrăzneală, cavalerism, jertfă stătea așa de departe!

Cînd ne-am ridicat din această toropeală, cînd renașterea noastră a început, în cele d'întăiu decenii ale veacului al XIX-lea, Mihai Viteazul era pentru Gheorghe Lazăr un nume, un nume frumos pe care, întîmplător, în cuvîntările sale de la Sf. Sava, îl putea pomeni.

Un istoric, la începutul veacului, care să se ocupe de trecutul românesc pentru a căuta într'însul elemente de înălțare în prezent, nu era. A venit din Ardeal, din părțile Sibiului, Aaron Florian, om foarte respectuos față de autorități, foarte sîrguincios profesor, și cînd era vorba de istoria Babilonienilor și Asirienilor, pentru cari avea o deosebită simpatie, și nu străin întru toate de istoria poporului său. Florian a scris o Istorie a Romînilor.

S'a găsit atunci, cînd a scris el Istoria Romînilor, doi oameni cari au crezut că trebuie desfăcut capitolul despre Mihai din cartea lui Aaron Florian spre a fi comunicat deosebit poporului nostru. Așa încît cea d'întăiu istorie a lui Mihai Viteazul este acest capitol, vre-o sută de pagini din istoria lui Florian.

Acest act al celor doi, fără niciun nume, fără nicio importanță altfel, cere o explicație: Cum s'a ajuns că Mihai Viteazul, neînțeles de contemporani, înjosit de acei cari au venit după dînsul, uitat un întreg veac, al Fanarioților, nesocotit la dînsul acasă și peste hotarele principatului, în celelalte țeri românești, cum s'a ajuns că Mihai Viteazul s'a putut împărtăși de o favoare așa de mare la începutul veacului al XIX-lea?

Iată explicația: o oaste nouă românească se întemeiază la începutul epocii Regulamentului Organic. La 1834, cînd au pornit Domniile regulamentare, această oaste exista. Poporul nostru, care păstrase ascuns în el ce avea mai adînc din ființa sa, dorul de vitejie, și care nu-și renegase nobila origine și trecutului așa de glorios, a iubit adînc această armată. A fost o serbătoare pentru toți cînd pentru întîiași dată ostași romîni, supt steag românesc, în Bucureștii Munteniei sau în Iașii Moldovei, au trecut înaintea lumii care era obișnuită numai cu alaiul de Arnăuți și servitori înarmați pentru paradă al Domnilor fanarioți.

Pe de altă parte, odată cu admirația pentru această armată, a pătruns la noi romantismul, venit din Franța, de la un Lamartine, un Victor Hugo și, pe de altă parte, din Rusia, unde imitatorii romantismului frances — și e de ajuns să pomenesc pe Pușchin în această privință — și ai romantismului englez s'au pătruns de starea de spirit romantică. Atunci au început să scrie la noi ofițeri ca Vasile Cîrlova și Grigore Alexandrescu, iar în Moldova ca Mihail Kogălniceanu, care a purtat la începutul strălucitei și multiplei sale cariere uniforma de ofițer: ca student încă a plecat cu epoletii lui Mihai-Vodă Sturdza și a ajuns apoi colonel în armata moldovenească. Și Alexandru Cuza a trecut printr'o situație militară de formă pînă să ajungă pe tronul țărilor românești reunite. Poeți de felul lui Cîrlova și Alexandrescu, prosatori de felul lui Nicolae Bălcescu, sub-ofițer acesta, cadet în ar-

mata nouă a țerii sale, de la început au fost prinși față de marea amintire a lui Mihai de un sentiment de recunoștință. Atunci, supt influența pe de o parte a romantismului, național, patriotic, luptător, medieval al Apusului, pe de altă parte supt impresia, supt farmecul armatei, al fluturării unui steag, al zăngănitului unei săbii, care trebuia să fie smulsă din teacă numai pentru scopurile neamului, supt această îndoită influență s'a ajuns la popularizarea figurii lui Mihai. S'a văzut atunci, în București și la Tîrgoviște, la Dealu, spectacolul neașteptat al lui Gheorghe Bibescu, ales la 1840 Domn al Țerii-Românești, care, îmbrăcat în costumul lui Mihai, cu mindra lui căciulă pe frunte și încins cu o sabie asemănătoare săbiei lui eroice, mergea să se închine la mormîntul de la mănăstirea Dealului.

De atunci vremurile s'au schimbat în dauna reputației lui Bibescu. Au venit pe urmă studenții din Apus de s'au unit cu ambiția lui Eliad Rădulescu, care voiă să fie dictator civil — nu militar (ilaritate) —, și au făcut revoluția de la 1848; Bibescu, care era o fire romantică, bolnăvicioasă, el care, cu mari însușiri și sentimente foarte nobile, nu era un om pe deplin echilibrat, a abdicat cînd nu trebuia să abdice, și a dat impresia că-i e frică; s'a retras la Brașov, părăsind tronul. Oamenii de la 1848, după ce s'au întors din exil, au ajuns pe vremea lui Cuză-Vodă și mai ales după, hotărîtori în viața politică a neamului și s'au răsbunat pe deplin împotriva învinșilor lor. O întregă parte din istoria noastră în secolul al XIX-lea este prezentată, — și astăzi în cea mai mare parte conform vederilor revoluționarilor. „rosilor“ deveniti mai târziu, cînd s'au spălăcit, partidul național-liberal (ilaritate); ea este prezentată așa cum acest partid „roșu“ a avut interes să înfățișeze pe adversarii săi zdrobiți. Dar momentul acela, cînd Bibescu s'a dus în veșmîntul lui Mihai Viteazul și a îngenunchiat la Dealu, este fără îndoială un moment foarte mare din cariera de dincolo de moarte a lui

Mihai Viteazul, prin sufletele noastre, și din ridicarea sentimentalității naționale a poporului nostru în secolul al XIX-lea.

Aș asămăna acest moment cu o serbare îndoită din care o parte a fost văzută aici, alta la frații noștri bucovineni. Când, la 1904, aici în București, s'au pomenit patru sute de ani de la moartea lui Ștefan-cel Mare am avut deosebita cinste să organizez serbări. Se pare că totuși nu sînt un organizator așa de nepractic, cum au interes unii s'o spuie. (Surîsuri.) Organizarea a mers bine, căci am văzut altele mai rău făcute de oameni cari au reputația necontestată că sînt practici. Între altele am reprodus mormîntul de la Putna, pe care arhitectul Mironescu l-a alcătuit cum trebuia; s'a făcut la acel mormînt slujba dumnezeiască și a urmat apoi un cortegiu istoric, care înfățișă pe Ștefan, pe Vlad Țepeș și ostașii lor. În cursul slujbei a fost un moment adînc impresionant, cînd ceia ce era artificiu, reproducere, imitație dispăru cu totul, și oamenii s'au simțit în realitate a fi la Putna: acela cînd a îngenunchiat actualul nostru rege, atunci Prințul de Coroană, cu fiul său alături, și s'au rugat pentru veșnica pomenire a lui Ștefan cel Mare și Sfînt.

În astfel de momente s'a pregătit ce trăim acum. Și au mai trecut cîtiva ani și prințul Carol s'a dus în Bucovina și a vărsat adevărate lacrimi, îngenunchînd pe lespede a mormîntului lui Ștefan.

Ei bine, ceia ce s'a întîmplat la 1840 cu Vodă Bibescu are în desvoltarea conștiinței noastre despre ce am fost și în așteptările despre ce putem să fim, valoarea acestui moment pe care cîtiva fericiți au putut să-l trăiască așteptînd fericirea mai mare de care s'au împărtășit atît de mulți, de care ar fi bine să fim vrednici toți cîți ne-am împărtășit de dînsa.

Din acel moment de cînd Mihai Viteazul învie în istoria Romînilor, începe o eră nouă pentru dînsa. Bălcescu, cînd era tînăr, a ascultat lecțiile de istoria Romînilor ale lui Aaron Florian, și el ni spune

despre acesta că vorbia mai mult de Asirieni și Babiloneni, dar lecțiile de istoria Romînilor ale dascălului ardelean, om potolit și nu lipsit de simțire, le-a ascultat Bălcescu supt impresia poeziei contimporane și a lecturilor sale literare romantice, dar și supt impresia spiritului epocii sale. Această atmosferă l-a adus să scrie Istoria lui Mihai Viteazul.

Mă simt puțin jenat să vorbesc despre istoria lui Mihai Viteazul a lui Bălcescu, nu pentru că am încercat și eu o istorie a marelui Domn, care n'a fost continuată nici așa de departe cum a fost istoria lui Mihai Viteazul scrisă de d. Ion Sirbu din Banat, care a tipărit două volume din lucrarea sa, pe cînd eu n'am dat decît cele d'întăiu capitole, din anume împrejurări. Poate că este un fel de fatalitate care a împiedecat să se publice pînă la capăt istoria lui Mihai Viteazul. Nu mă simt jenat de aceasta, dar mă simt jenat să vorbesc de cartea lui Bălcescu pentru că el a fost comemorat acum cîtăva vreme la Academia Romîină și cum s'au exprimat atunci judecări asupra operei lui, s'a afirmat că un istoric nu poate să înțeleagă nimic din Bălcescu și opera lui. Hotărîrile acestea fiind implacabile, mă închin, și prin urmare nu voi vorbi acum de istoria lui Bălcescu, cu atît mai mult, cu cît am vorbit altă dată despre dînsul, așa încît datoria mi-am făcut-o. Voi spune numai că opera lui rămîne fără îndoială foarte frumoasă, scrisă în stilul romantic de atunci și cu informația de atunci, dar rămîne înaintea de toate un factor moral în dezvoltarea conștiinței românești. Nu știu dacă s'a spus lucrul acesta la Academia Romîină, dar o spun eu acum: meritul cel mare al cărții lui Bălcescu este acela că a fost un factor moral în dezvoltarea conștiinței neamului nostru în epoca lui contemporană. Să dea Dumnezeu ca fiecare să fi făcut în viața noastră ceva la un moment dat, care să fi fost un factor moral în dezvoltarea conștiinței poporului nostru. Mai mare lucru nu poate să dozească nimeni. Și cu aceasta și-a plătit datoria tată de poporul care li-a născut.

De aici, după Bălcescu și alături de Bălcescu, a intrat Mihai Viteazul în literatura poetică.

De partea ce urmează voi vorbi mult mai puțin căci poeții pot fi lăsați singuri să vorbească.

Acel care a scris mai mult despre Mihai Viteazul în deosebite forme, a fost Dimitrie Bolintineanu. O parte din ceia ce a scris Bolintineanu este în mintea tuturor, dar e o parte care a rămas uitată, și nu pentru că e partea cea mai rea. Bolintineanu are despre Mihai Viteazul și o povestire populară, cum, mai târziu, a dat o povestire populară Ispirescu. Însă, o spun de la început, cu toate laudele care se cuvin lui Ispirescu, felul de a trata pe Mihai Viteazul pe care l-a adoptat el, cu cultura pe care putea să o aibă și cu puterea creatoare poetică nu mare de care dispunea meritosul culegător tipograf și adunător de basme, felul acesta mi se pare, sau se pare generațiunii noastre, nepotrivit cu eroul ce a fost Mihai.

Aceiași rezervă aş face-o față de o operă mult mai importantă, de cât aceia pe care a lăsat-o Bolintineanu, în ce privește felul cum Ștefan-cel-Mare se înfățișază 'n vestita operă dramatică a lui Delavrancea, „Apus de Soare“. Evident cineva nu este erou de dimineață până seara și în fiecare zi a vieții sale; este o parte de umanitate comună în noi. Și, când zic „umanitate comună“ nu vorbesc de umanitatea inferioară, ci numai de aceia de care se împărtășesc toți în fiecare moment din viața noastră. Pot fi momente foarte duiosase, deosebit de bune, de blinde în această umanitate comună, dar Ștefan-cel-Mare a trăit și trăiește 'n conștiința noastră într'o anume formă, și la dînsul trebuie totdeauna scos la iveală caracterul acela de imperială și senină maiestate. Restul de sigur a fost; numai cât nu-l păstrăm pe Ștefan în noi pentru rest, ci pentru această imperială și senină maiestate, care în „Apus de soare“ lipsește, -- ceia ce nu înseamnă că opera n'are calități, dar această

notă lipsește. Tot așa „Mihai Viteazul“ al lui Ispirescu n'aș zice că este un Mihai Viteazul care pune literele la vingalac, ferească Dumnezeu; dar cu toate acestea fiorul eroic pe care trebuie să-l dai, pentru că e vorba de un erou, nu este.

La Bolintineanu nu e mai mult, dar cartea e una dintre cele mai bune lucrări în prosă ale poetului, și chiar pentru cunoașterea faptelor n'ar strica, între multele lucrări despre Mihai pe care o să trebuiască să le răspîndim în poporul nostru, mai ales în anumite Ținuturi, și în anume straturi, de exemplu în Basarabia, n'ar strica, zic, o nouă ediție a acestei cărțițele care, pe vremea ei, la 1867-70, a avut două edițiuni, ceia ce însemnează că s'a cerut foarte mult.

A doua lucrare, uitată de mult, a lui Bolintineanu despre Mihai Viteazul este în legătură cu povestirea pe care Constantin Căpitanul Filipescu o spune întâiu, nu fără potrivire și cu izvoarele străine. a calăului care s'ar fi speriat de măreția Banului Mihai, osîndit la moarte de Alexandru-cel-Rău, și care s'ar fi sfiit a da lovitura, și Domnul, crezînd că în aceasta este o manifestare dumnezeiască, o sortire de sus, ar fi oprit osînda. Legenda aceasta — căci se pare într'adevăr că în cea mai mare parte este o legendă —, o întrebunțează dramatic Bolintineanu. El, care n'avea niciun fel de energie în poesia lui lirică, el, care era făcut pentru acorduri de gitară supt fereastră într'o parfumată seară de vară —, și încă în mireasma aceasta, năvălind către iatacul, unde se întrevece cine știe ce albă figură 'n așteptare, este mai mult paciuli decît flori de teiu.

Bolintineanu a diluat, a diluat neconținut talentul său, ajungînd să dea, în loc de poezie adevărată, care zguduie întreaga ființă, doar o ușoară, dar încîntătoare suflare de vînt pentru o harpă eoliană prinsă în ramurile unei grădini. Cu acest temperament nu poți vorbi de Mihai Viteazul, și bietul om, căruia-i trebuia o intrigă de dragoste, introduce o fată de

Domn, Domnița Florica, deși Mihai n'avea atunci o fată de dragoste și o fată de măritat. Bolintinean, zic, introduce pe Domnița Florica a lui Mihai ca fiind iubită de Alexandru cel-Rău însuși, pe cînd ea voiește să ieie pe unul din frații Buzești. Și între domniță și Alexandru cel-Rău, care cere dragostea fetei ca să ierte pe tată, se desfășoară lungi dialoguri de casuistică amoroasă, care, dat fiind caracterul lui Mihai Viteazul, sînt absolut ridicole. Toată lumea e într'un continuu behăit (Mare ilaritate) sentimental, care e absolut repulsiv (Ilaritate).

Altfel versurile nu sînt cele mai rele ale lui Bolintineanu; ba se află cîteva care pot fi reproduse. Dar avem de înfățișat lucruri mai caracteristice în ceia ce privește pe Bolintineanu.

Partea cealaltă, lirică, cuprinde pe „Andrei“, de o parte, și, de altă parte, un număr de bucăți mărunte, episoade din Viața lui Mihai, căci se pare că Bolintineanu a vrut să ni înfățișeze în aceste anecdote eroice întreaga viață a eroului

În ce privește pe „Andrei“, este același gen de poezie narativă ca și în bucata dramatică de care a fost vorba acum: Andrei, unul din căpitaniii lui Mihai Viteazul, merge la Nicopole de cucereste cetatea. Atunci, fiindcă era vreme de iarnă, fug cădinele din haremurile lor. Una dintr'insele, care nu se putea numi decît Biulbiul, privighitoare, sau, cum îi zice Bolintineanu în românește: Biulbiula, această Biulbiulă (ilaritate) se amoresează de Andrei, și între dînșii doi este un schimb de șoapte, de susurări de acestea amoroase, tot atît de consistente cum sînt dialogurile din drama de care am vorbit. În ceia ce privește stilul, el înfățișează părți de-a dreptul ridicole. Andrei e calificat că „era o rară ființă“. În ceia ce privește aspectele naturii, vă puteți închipui din subiect: o noapte de Ianuarie, o armată năvălitoare, tropotul cailor pe ghița Dunării; un oraș care arde, flăcările ce se răsfrîng oglingindu-se în ghița fluviului, și poetul zice, vorbind de tresărirea stelelor într'o noapte cu ger:

Iar stelele parcă își dau o mișcare

Ca să se 'ncălzească de frigul cel mare! (ilaritate), întocmai ca un particular care ar bate din picioare ca să se încâlzească de — frigul cel mare. (Ilaritate.)

E bine să rîdem de lucrurile acestea cît mai mult, ca să nu le facem. (Aplause.) E bine să nu le facem pentru că nu e estetic și mai ales nu e pios: este o caricaturizare a figurilor mari. Cînd poți să-ți bați joc de atîtea alte figuri și de născociri, de ce să te legi de morții mari ai unui popor întreg? Este o profanare de templu care se pedepsește foarte aspru, și, cînd profanatorul e un poet, nu e alt mijloc decît ridicolul, care e o arma teribilă.

Mai populare sînt bucățile cele mici ale lui Bolintineanu, și venim acum la dînsule. Avem mai în-tăiu trei bucăți care rămîn în mintea tuturor încă din anii de școală, și anume: *Mihai scăpînd stindardul*, *Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul* și *Moartea lui Mihai*—, o bucată mai puțin cunoscută. Tot în genul acesta era „Întoarcerea lui Mihai de la Dunăre“, care nu oferă nimic caracteristic, și o altă bucată, în care se strecoară preocupări de politică contemporană: fiindcă Bolintineanu a fost ministru supt Cuza-Vodă și a jucat un rol foarte important de publicist, ca și acel reprezentant al țerii în Adunarea Națională de atunci, — el a tipărit „Nemesis“ și „Bolintiniadele“ o culegeré de satire, în care întrebuițează arma poeziei împotriva dușmanilor săi —, a strecurat și în cutare din această serie de episoade atacurile contra adversarilor Unirii, și în acest cas Mihai Viteazul acopere figura lui Cuza-Vodă. Mă întreb dacă în atitudinea acestuia nu erau reminiscențe din Mihai Viteazul: uniforma lui Cuza, în felul de a se adresa către popor, în iubirea lui pentru armată și în toate speranțele pe care le întrezăria.

Dar prefer acestor bucăți altele, și anume: *Mihai la bătălie*, care se sprijină pe o legendă creată de Bolintineanu însuși și care nu există în paginile is-

toriei, pe urmă *Mirăslău*, descriind lupta în care, cum se știe, Mihai a fost învins de Basta, și *Mama lui Mihai*, în care Bolintineanu, care a scris și «Mama lui Ștefan-cel-Mare», încearcă să strămute aceiași situație a legăturii între fiul luptător și mama care-l așteaptă îndelung.

Venim acum la felul cum generațiile de la 1890 încoace au înțeles pe Mihai Viteazul, în alt fel decât cel dulceag, înflorit și parfumat în care l-a înțeles Bolintineanu.

De la 1890 în istoria literaturii noastre începe un nou capitol. Acei cari au participat la alcătuirea acestui capitol n'au nicio pretenție, nicio trufie cu privire la lucruri care sînt așa de evidente, încît se impun de la sine. O nouă stare de spirit a fost creată; poporul nostru a ieșit din romantism. Formalismul sec, care urmase după romantismul născut din imitarea, adesea zădarnică, a literaturilor străine a făcut loc pe la 1890 unei conștiințe nouă despre noi înșine, despre ceia ce sîntem, despre ceia ce avem și ceia ce putem. Mulți vor să întunece mișcarea de la „Sămănătorul“, care n'a fost mărgenită numai la această revistă, ci a însemnat un fel de a fi în literatură al unei întregi generații pe care destui ar dori să o vadă îngropată cu totul. Întîmplarea a făcut însă ca, pe lîngă aceia pe cari soarta i-a luat, să fie și alții pe cari altă soartă, rea pentru dușmanii lor, îi menține în viață și cari se îndărătnicesc să nu moară. (Aplause prelungite.)

Se întîmplă chiar să fie unul cu deosebire viu și care e hotărît să apere, nu numai ceia ce a putut face el, dar ceia ce au făcut cei mai meritoși decât el cari au stat împrejurul lui, cari au colaborat la această faptă de cugetare și cari, fiindu-li gura astupată de pămînt astăzi, nu se pot apăra (Emoție în auditor). față de epigonii cari cred că tîgăda mișcării de la „Sămănătorul“ creiază în locul ei o alta. (Aplause prelungite.)

Socotind că toate figurile trecutului nostru ni

trebuiau pentru a ridica prezentul, n'au umblat romantic, căutînd subiecte nouă în trecutul românesc, ci, dîndu-ni sama, dincolo de literatura noastră, dincolo de poesia acelora dintre noi cari erau numai poeți, că toate forțele vii ale neamului nostru trebuiesc întrebuintate pentru opera cea mare care supt ochii noștri s'a îndeplinit acum, am ridicat trecutul, nu pentru a pune buchete de flori artificiale pe fereasta întredeschisă a unei iubite sentimentale, ci pentru a face din trecutul acesta ce a fost cu adevărat în toată vigoarea, în toată măreția, în toată sublimitatea sa plină de încordare și jertfe.

În felul acesta, firește, între toți ceilalți, Mihai însuși s'a ridicat înaintea ochilor noștri, și am avut conștiința că a fost, cum a și fost în realitatea lui chinuită și dureroasă, un om întreg, crunt, mut, tulburat de grozave patimi, mînat înaintea de porunci căroră zădarnic s'ar fi încercat să se împotrivescă, ridicînd pe umerii săi soarta unui neam întreg, deschizînd largi porțile viitorului său. Ca figură tragică l-am văzut toți, și am încercat, fiecare după puterile noastre, să-l redăm. Ce va face simbolismul din figura lui Mihai și a celorlalți, Dumnezeu știe, văzînd ce sînt în stare să facă în domenii mai accesibile pretențioasei lipse de talent: noi însă ne-am încercat, potrivit firii noastre, să facem din el o vedenie de realitate îndemnătoare pentru contimporanii noștri, fie în genul liric, fie în cel dramatic.

Eu însumi am îndrăznit să încerc o dramă despre Mihai Viteazul, pe care poate o veți vedea în întregime după cîteva săptămîni, aici, la Teatrul Național. Voiu menționa din opera unui scriitor, din fericire, nu numai în viață, dar încă tînăr, d. Corneliu Moldovanu, felul cum a înfățișat dînsul lupta de la Mirăslău. Este într'adevăr o bucată foarte bună și foarte frumoasă.

Nu voiu face să se cetească poesia, atît de frumoasă totuși, a lui Cerna, „Pace“, pentru următorul motiv: este vorba de „însingerata umbră a lui Mihai“

Într'un vers care face să vibreze sufletul tuturor, dar poesia nu e în rîndul întăiu pentru Mihai; ea trece prin el pentru, că, printr'o întreagă expunere filosofică, de ordin foarte înalt, dar care nu interesează aici, să ajungă aiurea, și chiar la alt ideal decît la idealul lui Mihai. Noi sîntem aici însă pentru a pomeni idealul lui Mihai: nu ne privește viața lui, a mestecată pentru a ajunge aiurea, ci tot ce pune în lumină însăși această viață și numai această viață. Prin urmare să nu se creadă că este o lipsă de iubire față de Cerna, pe care l-am cunoscut, pentru care am avut în vremuri poate sentimente care n'au fost mai puțin duioase decît ale celor cari au bătut monedă cu talentul său, neavînd aur în propria lor ființă (Aplause), ci-l lăsăm la o parte numai pentru că locul „Păcii“ lui Cerna nu este aici.

Încă un singur lucru înainte de a încheia: fiindcă generația care se ridică acum ne găsește așa de bătrîni, după ce generația precedentă ne găsise așa de tineri, încît se poate zice că noi n'am avut nicio existență (ilaritate), fiind cuprinși între vădita antipatie a predecesorilor și între antipatia nu mai puțin mare a generației de astăzi, foarte grăbită să ni iea succesiunea, ne putem gîndi la ce va face din figurile simbolice ale istoriei Romînilor, dintre care în rîndul întăiu se ridică figura lui Mihai, mai însemnată astăzi de cînd pe sprijinul faptei sale am făcut fapta noastră. Și vom spune deci: cînd se va pregăti această generație să se atingă și de această mare figură a lui Mihai Viteazul, i-aș da un singur sfat: sfatul de a deveni eroică înainte de a se atinge eroii. (Aplause îndelung prelungite.)

(Stenografiat de Henri Stahl.)

Prețul : 2 Lei